

gedachte van eigen vinding; maar liefde voor, persoonlijke toewijding aan dien God komt in die voorstelling niet te pas.

Is de menschelijke rede het hoogste gezag, dan is er ook geen hogere wet dan de menschelijke. Voor den mensch buigt men; niet voor God. Van geweten, anders dan in den zin van innige overtuiging, kan daarbij geen sprake zijn. Eerbied voor het geweten, — een begrip door de geloovigen in de wereld gebracht — kan in de revolutionaire theorieën niets anders beteekenen, dan eerbied voor menschelijke overtuiging. Bedenkt men evenwel, dat „onredelijk denken de ergste onzedelijkheid is”, en dat wie anders denkt dan wij in ons oog gewoonlijk voor onredelijk doorgaat, dan zal men beseffen wat in die theorieën de waarborg voor vrijheid beduidt, die in onze gedachte aan het schoone beginsel verbonden is. „Denken”, zoo spreekt dan ook openhartig een ander wijsgeer, voor wien de rede het hoogste gezag is, „denken moogt gij wat en zooals gij wilt” — dit zou trouwens moeilijk zijn te beletten! — „maar omtrent elke daad, elke praktische consequentie van uw denken, elke zonder onderscheid, behoud ik, Staat, mij voor te beslissen, of ik haar met het oog op mijn hoogste wet, zelfbehoud, al dan niet vrij laten kan” (15). En Spinoza verklaart, „dat men dikwijls handelen moet in strijd met datgene, wat men goed acht; dat men zelfs zóó moet doen, wil men zich een rechtvaardig en vroom burger betoonen, omdat de vraag wat recht is, enkel afhangt van de beslissing der Overheid; ja, als men aan de Overheid gehoorzaamt, handelt men altijd redelijk, vermits immers de rede zelve ons er toe gebracht heeft het recht om naar eigen oordeel te leven op de Overheid over te dragen” (16).

Waar liefde voor God onmogelijk is, omdat zij zich noodwendig tot liefde voor eigen denkbeelden bepalen moet; waar de mensch geen hogere wet erkent dan die welke hij zich zelve gesteld heeft; waar onderwerping aan den wil der „groote meerderheid,” aan den volkswil, vaak den volkswaan van